

УДК 378: 376 112

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-103-3-127-130

Таміла ДЖАМАН,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кабінету виховної роботи
та позашкільної освіти
Рівненського ОІППО

ОДИН З АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті окреслено різні погляди на інклюзивну компетентність учителів початкової школи як складову професійної компетентності в умовах інклюзивного навчання, виявлено розбіжності у її структурі та змістовому наповненні. Представлено власне розуміння інклюзивної компетентності як системи знань про особливості психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами; мету, завдання, зміст і технології інклюзивного навчання; практичні вміння, пов'язані з аналізом, проєктуванням та конструюванням індивідуальної траєкторії розвитку дитини, інтегрованої в інклюзивне освітнє середовище; установки на взаємодію суб'єктів інклюзивної освіти; професійно важливі якості, спрямовані на розвиток в учителя суб'єктної позиції у сфері інклюзії як основи його професійної компетентності.

Ключові слова: професійна компетентність, інклюзивна компетентність учителя початкової школи.

В статті обозначены различные взгляды на инклюзивную компетентность учителей начальной школы как составляющую профессиональной компетентности в условиях инклюзивного обучения, выявлены различия в ее структуре и содержательном наполнении. Представлено собственное понимание инклюзивной компетентности как системы знаний об особенностях психофизического развития детей с особыми образовательными потребностями; цели, задачи, содержание и технологии инклюзивного обучения; практические умения, связанные с анализом, проектированием и конструированием индивидуальной траектории развития ребенка, интегрированного в инклюзивную образовательную среду; установки на взаимодействие субъектов инклюзивного образования; профессионально важные качества, направленные на развитие в учителя субъектной позиции в сфере инклюзии как основы его профессиональной компетентности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, инклюзивная компетентность учителя начальной школы.

This article is dedicated to review the existing views on primary school teacher's inclusive competence as a component of professional competence in the conditions of inclusive education. In the process of studying the scientific literature on research problems and analysis

of existing definitions of this complex integrative personal formation was clarified, that inclusive competence is the component of teacher's social-pedagogical education and is the part of pedagog's professional competence structure as an important element, that is related to teachers preparation for the work in the new conditions of inclusive educational environment. As a competence type, inclusive competence contains in its composition all elements that are common to any competence such as: knowledge, skills, experience, values, attitude, that applied to inclusive education. Existing views on meaningful content and teacher's inclusive competence were analysed. The differences in the structure and meaningful content of inclusive competence were founded. The most common approach among researchers is the one, according to which was isolated the motivational, cognitive, operational and reflexive components of the analysed concept. The author's approach to understanding the component content and composition of inclusive competence was justified. It was suggested to consider the knowledge system about psychophysical development of the kids with limited physical opportunities in the content of this phenomenon, as well as goal, task, content and technology of inclusive education; practical skills, that are related to analyses, design and engineering of individual children's development trajectory, that is integrated in inclusive educational environment; interaction settings of inclusive education subjects; professionally important qualities, that are dedicated to develop the subjective position of the teacher in the sphere of inclusion as a basis of it's professional competence.

Key words: professional competence, inclusive competence of the primary school teacher.

Постановка проблеми. Поетапне входження України до світового освітнього простору загалом та інноваційні й модернізаційні процеси у вітчизняній освіті зокрема актуалізують проблему формування особистості педагога як провідника ідей професіоналізму, який крокує в ногу з гуманізмом, толерантністю, демократичністю, здатного збагачувати пізнавальні, культурні, комунікаційні й творчо-розвивальні позитиви інклюзії. Саме ця проблема потребує першочергового вирішення у процесі реалізації комплексного підходу в ході професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти.

Аналіз сучасних вимог до професійної компетентності педагогів дозволив виявити певні суперечності між соціальним замовленням суспільства щодо реалізації інклюзивної освіти та рівнем професійної підготовки вчителів для побудови інклюзивного освітнього середовища, недостатнім науковим обґрунтуванням змісту й технологій у процесі підготовки кадрів для інклюзивної освіти та відсутністю методичних матеріалів для забезпечення розвитку інклюзивної компетентності педагогів на всіх етапах її формування та розвитку.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження важливе значення мають праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, в яких розглядається проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності. Так, особливості професійної підготовки вчителя початкової школи розкрито в дисертаційних дослідженнях Н. Бібік, В. Бондаря, А. Коломійця, О. Кучерявого, С. Литвиненко, С. Мартиненко, Н. Ничкало, О. Савченко, О. Хижної, Л. Хомич, М. Фіцули, І. Шапошнікової та ін. Проблему компетентностей у професійній підготовці педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчання розглядають В. Бондар, Н. Борисова, О. Гордійчук, М. Гриньова, І. Калініченко, А. Колупаєва, Г. Кравченко, А. Крикун, І. Лошакова, О. Мартиненко, М. Мелофеев, Л. Порохня, З. Шевців, Л. Щіпицина та ін. Сутність інклюзії як пріоритетного напрямку реформування освіти окреслюють у своїх працях В. Бондар, Ч. Вебер,

Л. Даниленко, Лі Джей, С. Єфимова, В. Засенко, І. Калініченко, І. Кузава, Т. Лореман, Д. Лупард, Ю. Найда, А. Поліхроніди, Н. Софій, О. Таранченко, І. Хафізулліна, М. Херітек, Е. Чен та ін.

Аналіз наукових джерел виявив відсутність спільних поглядів учених на більшість наявних проблем, пов'язаних з інклюзією, недостатність методичного супроводу щодо впровадження інклюзії на різних вікових етапах. Зважаючи на це, обрана нами тема є неабияк актуальною та потребує додаткового дослідження.

Мета статті – на основі аналізу теоретичних джерел, вивчення досвіду впровадження інклюзивного навчання окреслити значення інклюзивної компетентності, обґрунтувати її сутність, шляхи формування, а також змістові та структурні особливості.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи тему професійної підготовки вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного навчання, нами було проаналізовано більше двадцяти визначень відносно нового у вітчизняній педагогіці поняття – «інклюзивна компетентність учителя» (далі – *ІК*), а також близьких до нього синонімічних термінів, як-от: компетентність фахівця у сфері інклюзивного навчання дітей, соціально-педагогічна компетентність учителя інклюзивного навчання, компетентність у сфері інклюзії та ін.

Зауважимо, що в педагогічній літературі можна віднайти чимало визначень терміна «інклюзивна компетентність учителя». Найбільш уживані з них були нами узагальнені та представлені у таблиці.

Таблиця

Сутність поняття «інклюзивна компетентність учителя» в педагогічній літературі

Автор	Визначення поняття	Ключові слова
Максимюк С. (2005); Бондар Т. (2014)	- рівень знань і вмінь, необхідних для виконання професійних функцій в умовах інклюзивного навчання; - необхідний обсяг знань, умінь, навичок і здатність реалізувати професійні функції в умовах інклюзивного середовища	- знання і вміння; - професійні функції; - інклюзивне навчання
Хафізулліна І. (2008)	- необхідний обсяг знань і вмінь, утілених у здатності виконувати професійні функції, зважаючи на особливі потреби молоді, яка має вади здоров'я, та інтегрувати її у середовище закладу загальної середньої освіти, створюючи умови для розвитку й саморозвитку	- знання і вміння; - здатність; - розвиток; - саморозвиток
Чайковський М. (2012)	- необхідний обсяг знань і вмінь для різних категорій учасників інклюзивного процесу, що виражається у здатності здійснювати професійні функції з урахуванням особливих потреб молоді з вадами здоров'я і забезпечувати їхнє включення в середовище закладу загальної середньої освіти, створюючи умови для розвитку й саморозвитку	-знання і вміння; -здатність; -розвиток; -саморозвиток; -складник професійної компетентності
П'ятакова Т. (2012)	- інтегральна характеристика педагога, що впливає на його здатність розв'язувати професійні завдання в умовах інклюзивного підходу до освітньої діяльності	- характеристика педагога; - здатність; - інклюзивний підхід
Соловей Т. (2012)	- необхідний обсяг знань і вмінь, утілених у здатності виконувати професійні функції, зважаючи на особливі потреби молоді, яка має вади здоров'я, та інтегрувати їх у середовище закладу загальної середньої освіти, створюючи умови для розвитку й саморозвитку	-знання і вміння; -здатність; -розвиток; саморозвиток

Продовження таблиці

Автор	Визначення поняття	Ключові слова
Мартинчук О. (2013) «компетентність фахівця у сфері інклюзивного навчання дітей»; Сатарова Л. (2009) «компетентність у сфері інклюзії»; Шевців З. (2012) «соціально-педагогічна компетентність учителя інклюзивного класу»	- динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, необхідних для ефективної діяльності як організатора й виконавця програм інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми, а також способів мислення, професійних, світоглядних і громадських якостей, морально-етичних цінностей, що визначають здатність педагога успішно здійснювати професійну та позашкільну освітню діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти	- знання і вміння; - здатність; - якості; - цінності
Косарева Г. (2014)	- наявність ціннісного ставлення до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання, інклюзивно необхідних знань та умінь, а також способів їхнього вдосконалення й оновлення, сформованість відповідних якостей особистості вчителя і здатність до саморефлексії та самоуправління	- ціннісне ставлення до інклюзивного навчання; - знання; - уміння; - якості; - здатність
Бойчук Ю. (2015)	- інклюзивні знання, спеціальні інклюзивні вміння й навички, професійні й особистісно значущі якості, оволодіння здоров'язбережувальними та корекційно розвивальними технологіями; структурно-функціональний комплекс із мотиваційно-ціннісним, когнітивно-операційним, рефлексивно-оцінним компонентами	- інклюзивні знання; - інклюзивні вміння й навички; - якості; - структурно-функціональний комплекс

Як бачимо з *таблиці*, у визначенні інклюзивної компетентності, представленому С. Максимок, акцентується увага на розширенні професійних функцій педагога за рахунок організації навчання в інклюзивному середовищі [5]. Близьким до такого розуміння є тлумачення даного поняття Т. Бондар [3, с. 156]. Загалом ми погоджуємося із цими науковцями стосовно того, щоб розглядати ІК у контексті професійних функцій або в складі професійної компетентності вчителя. Але, на жаль, у даних визначеннях наявні лише знання та вміння, тоді як інші обов'язкові компоненти означеної компетентності не згадуються.

У деяких визначеннях інклюзивної компетентності вчені (К. Бовкуш, Г. Косарева, Г. П'ятакова, І. Хафізулліна, М. Чайковський [2; 4; 7; 9; 10]) розширюють сутність терміна, зокрема крім необхідних спеціальних знань і умінь, додають ключові для компетентності поняття «здатність», «якості», «цінності». Крім того, науковці акцентують увагу на важливості інклюзивної компетентності створювати умови для розвитку й саморозвитку дітей з особливими освітніми потребами [10, с. 19].

Особливої уваги заслуговує трактування означеного нами поняття О. Мартинчуком, в якому вчений замість терміна «інклюзивна компетентність» використовує інший близький за значенням – «компетентність фахівця у сфері інклюзивного навчання дітей» [6]. Нам імпонує ґрунтовність підходу до визначення сутності даного поняття, акцентування уваги на динамічному й рівневому характері ІК, навчальній та позашкільній сфері діяльності педагога, світоглядних якостях, морально-етичних цінностях учителя тощо.

Рівневий характер ІК розглядається у докторському дослідженні М. Чайковського, який слушно зауважує, що інклюзивна компетентність має свої особливості для різних категорій учасників освітнього процесу (педагогів, психологів, соціальних педагогів)

і на різних етапах формування ІК. Учений розглядає інклюзивну компетентність, інклюзивну майстерність та інклюзивну зрілість як послідовні етапи особистісного професійного зростання працівника інклюзивного закладу освіти, виражені такими ключовими компонентами, як мотиваційний, когнітивний, рефлексивний, операційний [10, с. 17].

Близький для нас є також підхід І. Бельке та І. Вдовенко [1] щодо уточнення й конкретизації поняття «інклюзивна компетентність», під яким учені розуміють складне особистісне утворення, що забезпечує успішне виконання вчителем розширеного спектра функцій щодо вдосконалення змісту й організації різних форм інклюзивної освіти та активне використання специфічних методів і технологій ефективного навчання, виховання і корекції розвитку молодших школярів з особливими освітніми потребами (*дали – ООП*) та без них.

Інший підхід до визначення сутності ІК передбачає розгляд взаємозв'язку між професійною та інклюзивною компетентностями. Сутність професійної компетентності визначають як інтегральну характеристику, що обумовлює здатність фахівця вирішувати професійні проблеми та типові професійні завдання, які виникають у реальних умовах професійної діяльності, із застосуванням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей і схильностей. У зв'язку з цим під інклюзивною компетентністю варто розуміти інтегральну характеристику вчителя, який працює в інклюзивному середовищі; здатність учителя початкових класів вирішувати професійні проблеми і завдання в реальних ситуаціях освітнього процесу за допомогою спеціальних знань, досвіду застосування цих знань на практиці та системи цінностей, які дозволяють ефективно здійснювати навчально-виховний процес в інклюзивному класі. Це визначення підтверджує статус ІК як спеціальної у складі професійної компетентності вчителя початкової школи.

Ураховуючи означене вище, а також те, що інклюзивна компетентність має містити у своєму складі всі елементи, притаманні будь-якій компетентності (знання, вміння й навички, досвід, цінності, ставлення), що стосуються інклюзивного навчання, пропонуємо власне визначення поняття «інклюзивна компетентність» учителя початкової школи в умовах інклюзивного навчання.

Отже, інклюзивна компетентність як складник професійної компетентності розглядається нами як *інтегративне особистісне утворення, що має складну структуру й змістове наповнення на різних етапах формування, ґрунтується на усвідомленні цінностей інклюзії, яка зумовлює здатність здійснювати професійні функції під час інклюзивного навчання, враховувати різні освітні потреби учнів початкових класів, забезпечувати залучення дитини з особливими освітніми потребами у середовище закладу загальної середньої освіти, створювати оптимальні умови її розвитку, саморозвитку, самореалізації та соціалізації*.

Щоб визначити структурні й змістові особливості інклюзивної компетентності, нами було проаналізовано відповідну літературу та виявлено розбіжності у структурі й змістовому наповненні терміна «інклюзивна компетентність», у складі якої науковці виокремлюють від двох до п'яти компонентів. Найбільш поширеним серед дослідників є підхід, за яким виокремлено мотиваційний, когнітивний, операційний та рефлексивний компоненти аналізованого поняття (Т. Соловей, І. Хафізулліна, М. Чайковський [8; 9–10] та ін.).

К. Бовкуш до структури інклюзивної компетентності відносить такі компоненти: діагностичний, орієнтовно-прогностичний, конструктивно-проектувальний та організаційний [2, с. 158]. На наш погляд, означені складники найкраще відповідають функціям учителя інклюзивного класу, а не структурним елементам компетентності.

Таким чином, аналіз структури інклюзивної компетентності дозволив нам виокремити такі складники інклюзивної компетентності: 1) мотиваційно-ціннісний; 2) когнітивно-діяльнісний; 3) рефлексивно-оцінний. Представлені структурно-змістові компоненти можуть слугувати критеріями сформованості ІК на наступних етапах дослідження.

У змісті інклюзивної компетентності виокремлюємо систему знань про особливості психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами; мету, завдання, зміст і технології інклюзивного навчання; практичні вміння, пов'язані з аналізом, проектуванням та конструюванням індивідуальної траєкторії розвитку дитини, інтегрованої в інклюзивне освітнє середовище; установки на взаємодію суб'єктів інклюзивної освіти; професійно важливі якості, спрямовані на розвиток в учителя суб'єктної позиції у сфері інклюзії як основи його професійної компетентності, певний особистий досвід розв'язання практичних ситуацій, пов'язаних з особливостями інклюзивної освіти.

Досліджуючи визначення статусу ІК, було з'ясовано, що інклюзивна компетентність є складником соціально-педагогічної компетентності вчителя й входить до структури професійної компетентності педагога як необхідний елемент, пов'язаний із підготовкою вчителів до роботи в нових умовах інклюзивного освітнього середовища. Переважна більшість учених у сфері інклюзивного навчання притримуються такої ж думки.

Висновки. Проведене дослідження дозволило обґрунтувати необхідність виокремлення у межах професійної компетентності педагога інклюзивної компетентності як субкомпетентності (структурного елемента), з'ясувати структурні й змістові особливості цього поняття. Пропонуємо розглядати у змісті цього явища систему знань про особливості психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами; мету, завдання, зміст і технології інклюзивного навчання; практичні вміння, пов'язані з аналізом, проектуванням та конструюванням індивідуальної траєкторії розвитку дитини, інтегрованої в інклюзивне освітнє середовище; установки на взаємодію суб'єктів інклюзивної освіти; професійно важливі якості, спрямовані на розвиток в учителя суб'єктної позиції у сфері інклюзії як основи його професійної компетентності.

Подальшого вивчення потребує методичний супровід формування інклюзивної компетентності, проектування й побудова інклюзивного освітнього середовища як умови реалізації мети та завдань інклюзивної освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бельке І., Вдовенко І. Формування інклюзивної компетентності вчителя. *Матеріали конференції «Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах інклюзивної освіти»*. URL: <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post25.html> (дата звернення: 06.05.2020).
2. Бовкуш К. П. Основні засади формування інклюзивної компетентності педагога. *Молодий вчений*. 2014. № 7 (10). С. 158–160.
3. Бондар Т. І. Формування інклюзивної компетентності в умовах інноваційної парадигми освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 7 (41). С. 153–160.
4. Косарева Г. М. Основи формування інклюзивної компетентності майбутніх вихователів дошкільних закладів. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprrn_2014_65_65 (дата звернення: 10.05.2020).
5. Максимюк С. Педагогіка. Київ : Кондор, 2005. 667 с.
6. Мартинчук О. Сучасні вимоги професійної діяльності вчителя початкової школи в умовах інклюзивного навчання. URL: <http://www.psyh.kiev.ua> (дата звернення: 23.04.2020).
7. П'ятакова Т. Розвиток інклюзивної компетентності вчителя: швейцарський досвід. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2012. № 1 (11). С. 93–98.
8. Соловей Т. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький, 2013. № 1 (7). С. 220–224.
9. Хафізулліна І. Формування інклюзивної компетентності майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Астрахань, 2008. 22 с.
10. Чайковський М. Інклюзивна компетентність як складова професійної компетентності суб'єктів навчально-виховного процесу. *Дидактика, методика і технології навчання*. 2012. № 2. С. 15–21.

Дата надходження до редакції: 25.08.2020 р.